

TÜRK SÜSLEME SANATLARINDAKİ MOTİF VE KOMPOZİSYONLARIN KÜLTÜREL KAYNAKLARI: MİTLER VE DESTANLAR ÜZERİNE

Remzi DURAN*

ABSTRACT

One of the elements shaping the work of art has been culture involving beliefs and traditions. Myths and legends are most significant among those elements. Myths and legends are the expression of the adventure of man who has lived throughout history. Turkish Nation with its own long past and rich culture has its own legends and mythology. Turkish mythology and Turkish legends are the inspiring sources of the emergence of Turkish art. The Turks after converting to Islam brought the motives of their old beliefs and traditions into their new religion. It is possible to see patterns and motives ranging from architecture to handicrafts in many fields, reflecting the symbols that belong to their former system of belief or to their mythology and legends. The sources of those motives' iconographic meanings depend on Turkish culture's long past. This work comprises the study of mythology and legends as the main influence on the art of Turkish decoration and ornamentation.

“Duygu ve düşünceleri hoşça giden biçimler ve bağlantılarla ifade etme yaratıcılığı” şeklinde özlü tanıma sahip sanatın uygulayıcısı sanatkârın kaynağı kültürdür. Kültür, genel anlamda bir milletin dil, din, örf, adet ve geleneklerinin bütünüdür.

Nesnel hale getirilen plastik, fonetik, ritmik veya edebî bir sanat eserinin ortaya çıkışında, öncelikle sanatkârın yetiştiği veya ilişkide bulunduğu kültür ortamı etkilidir. Sanatkâr olarak tanımlanan kişi, içinde yaşadığı coğrafya ve birlikte yaşadığı topluluğun bir anlamda özetidir. O topluluğun din, dil, örf, adet ve geleneklerinin gelecek kuşaklara kesintisiz ve imkan ölçüsünde bozulmadan ulaştırılmasını sağlayan bir iletkenidir. Dolayısıyla sanatkâr, mensubu olduğu topluluğa karşı sorumluluğu olan kişidir.

Geçmişte yaşamış milletlerin ve toplulukların hepsini tek tek tanımak büyük ölçüde imkansızdır. Arkeolojik, folklorik ve etnografik araştırmalar, geçmişte büyük veya küçük topluluklar halinde yaşamış insanların maddi ve manevi kültürleri hakkında pek çok bilgiye ulaşmamıza imkan vermektedir. Ancak onlardan birinin nesnel hale getirdiği bir eşya ve eşya üzerindeki çizgi veya resimler daha özel bilgilere sahip olmamıza zemin hazırlar ve onun yardımıyla ait olduğu kültür çevresini daha iyi tanımamıza imkan verir.

Bir kültür çevresinde ele geçen maddi buluntular; genel olarak mimari veya mimariye ait parçalar ya da küçük el sanatları olarak tanımlanan giyim-kuşam, kap-kacak, halı, kilim, silah vb. unsurlardır. Bunların bizzat kendileri ya da üzerinde yer alan, ekseriyetle süsleme unsuru olarak tanımladığımız şekil ve resimler okunması gereken kısımlardır. Özellikle yazının yaygın olmadığı toplumlarda geçmişin dili ancak böyle sembolik şekil ve işaretlerin değerlendirilmesi sonucunda çözülebilmektedir.

Geçmişte olduğu gibi bugün de sanatkarın temel kaynağı, çoğunluğu çeşitli inanmalar, adetler ve geleneklerle doldurulmuş kültürüdür. Bunların içinde gerçek ya da gerçeğe yakın olan mitler ve destanlar oldukça önemlidirler.

Mit, bugüne kadar halk arasında bilinenin aksine tamamen uydurma, sıradan bir kurgulama değildir. M. Eliade'nin tanımıyla "Mit kutsal bir öyküyü anlatır; en eski zamanda, 'başlangıçtaki' masallara özgü zamanda olup bitmiş bir olayı anlatır. Bir başka deyişle mit, doğaüstü varlıkların başarıları sayesinde, ister eksiksiz olarak bütün gerçeklik, yani Kozmos olsun, isterse onun yalnızca bir parçası (sözgelimi bir ada, bir bitki türü, bir insan davranışı, bir kurum) olsun, bir gerçekliğin nasıl yaşama geçtiğini anlatır"¹. Kutsal bir gerçeklik olarak ele alınan mit, bir şeyin nasıl yaratıldığını, nasıl var olmaya başladığını, hangi serüvenlerden geçtiğini açıklamaya çalışır. Mitin konusu her zaman bir yaratılışla ilgilidir. Mitlere "bu açıdan bakıldığında doğrudan bir Tanrısallık söz konusudur. Mitlerdeki kişiler genellikle Tanrılar ve doğaüstü varlıklardır. Mitler, dünyanın, insanların, hayvanların ve bitkilerin menşeyini açıklamanın yanı sıra bugüne kadar yaşanan önemli olayların da anlatımlarıdır². Mitlerde kesin olan zaman, belirli bir zemin yoktur. Zaman, hep başlangıç zamanı, zemin ise herhangi bir yerdir.

Destanlar ise, Millet'in ortak şuurunda ve hayal gücünde iz bırakan bir takım tarihi ve sosyal olaylarda rol alan bazı kahramanların yüceltilerek ön plana çıkarılması, olay ve kahramanlarına yenileri eklenerek bölgeden bölgeye, kuşaktan kuşağa aktarılması ve bu dönemde sözlü geleneği bilen güçlü şairlerin destanı bir şiirler bütünü halinde nazma çekmesi³ sonucunda ortaya çıkan metinlerdir. Destanların kahramanları olağanüstü güçlere sahip insanlar ya da hayvanlardır. Destanlarda çoğunlukla belli bir zaman, belli bir zemin vardır. Zaman içerisinde, önce ortaya çıkmış kahramanın kahramanlıkları, daha sonra ortaya çıkan ancak daha güçlü olan kahraman tarafından örtülebilir, zayıf kalanın kahramanlıkları güçlü olana mal edilebilir. Böyle olmakla birlikte hem mitlerin hem de destanların kahramanları gündelik hayatın birer parçası değildirler⁴.

Mitler ve destanlar, insanların, hayvanların kısaca bütün canlıların bugüne gelişlerinde, tarih içerisinde yaşadıklarının bir serüveni ama büyük ölçüde buna inanan insanın gerçek tarihi serüveninin anlatımlarıdır. Modern insan için bugüne

* Doç.Dr., S.Ü.Fen-Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, Öğretim Üyesi.

¹ Mircea Eliade, **Mitlerin Özellikleri**, İstanbul, 1993, s. 13.

² M. Eliade, a.e., s. 16-17.

³ Kazım Yetiş, "Destan", **İslam Ansiklopedisi**, C. 9, İstanbul, 1994, s.202.

⁴ M. Eliade, a.e., s. 16.

geliş serüveninin açıklanması ancak pozitif bilimlerle olur görünse de, geleneksel bir yaşam süren insan için durum farklıdır. Sanatkâr ise çoğunlukla modern bir düşünce ve hayat tarzını tercih etmiş veya öyleymiş gibi olsa da geleneksel toplum bilincinden uzaklaşması zor insandır. Bu biraz çelişkili gibi görünse de sanatkarın özelliği burada ortaya çıkar ve bu iki yol arasında köprü kurarak birbirileri ile buluşmalarına zemin hazırlar. Bu sebeple de sanatkar sadece kendine değil yaşadığı çevreye ve topluma karşı sorumlu olan kişidir. Dolayısıyla, “Sanat sanat içindir” değil, sanat insan içindir, toplum içindir.

Bu değerlendirmeler sonrasında Türk süsleme sanatlarının motif ve kompozisyonlarının kültürel kaynaklarını incelemek daha da anlaşılır ve kolay olacaktır.

Türklerin tarih sahnesine çıkışları ile ilgili tam ve kesin bir tarih vermek hiç şüphesiz zordur. Geçmişten bugüne kadar, yani Türklük açısından bilinmeyen bir tarihten beri sözlü gelenek içinde günümüze ulaşan mitler ve destanların varlığı; ayrıca bu sözlü geleneği destekleyen ve sürekli olarak yapılan araştırmalar sonrasında ortaya çıkan maddi buluntular bu tarihi belirsizliğe büyük ölçüde ışık tutmaktadırlar.

Türk tarihinin önemli bir açmazı, yazılı tarihinin maddi belgeleri konusundadır. Yani adına yazı denen yan yana getirilmiş, sürekliliği olan anlamlı çizgi ve şekillerle, yine adına tarih denen gün, ay, yıl gibi kesin zaman veya anları ihtiva eden gözle görünür ve herkesçe okunur metinlerin eksik oluşudur. İşte bu sebeple önemli bir ihtiyacı gidermeye yönelik olarak ve fakat Halk Edebiyatından ayrı olarak “ikonografik” çalışmalar öne çıkmaya başlamıştır. Sanat Tarihi, artık yalın halde, sadece gözle görünür olanı bazı teknik terimler kullanarak tasvir etmekten çıkmış, var olanı ortaya koyan düşünceyi, kültürü sorgulamaya başlamıştır. Var olanları basitçe tasvir etmek yerine, onun arka planında olup bitenleri, onların insan hayatını nasıl etkilediklerini, sanatkârların bunları bazı imler veya semboller yardımıyla nasıl aktardıklarını, felsefenin de metodunu kullanarak ele almaya başlamıştır.

Yukarıda da belirtildiği gibi, sanatkâr sadece kendinin değil toplumun duygu ve düşünceleri ile birlikte din, dil, örf, adet ve geleneklerinin de aynasıdır. Türk sanatkarlar, geçmişten bugüne kadar ortaya koydukları eserlerinde, toplumun değer verdiği, nesilden nesile aktardığı sözlü gelenek unsurlarını büyük ölçüde yansıtmışlardır. Bu unsurları en iyi şekilde; roman, hikaye, mit ve destan olarak edebî sanatlarda, tiyatro, sinema, opera gibi görsel sanatlarda ve mimari ve küçük el sanatları gibi plastik sanatlarda takip etmek mümkündür.

Son zamanlara kadar ülkemizde hem okulda hem de sokakta “mitoloji” denilince akla sadece “Yunan-Roma Mitolojisi” gelmekteydi. Yapılan inceleme ve araştırmalar bunun dışında da güçlü kültürlerin mitolojilerinin varlığını ortaya koymuştur. Artık, bu alanda oldukça fazla yayın bulunmaktadır. Bu çalışmalar arasında, oldukça güçlü bir kültüre sahip olan ve kendini ifade etmeye çalışan Türk Milletinin de “Türk Mitolojisi” olduğu anlaşılmıştır. Bu konudaki araştırmalar oldukça eski

olmakla beraber, bunun böyle olduğunun cesaretle dile getirilmesi oldukça yeni sayılır. Evvelce “Türk Sanatı” kavramının başına gelenler ve onun bizim dışımızdaki dünya tarafından kabulü açısından çekilen sıkıntılar ve uğruna verilen bilimsel mücadeleler maalesef “Türk Mitolojisi” kavramının da başına gelmiştir. Ancak bu sorun artık aşılmış ve “Türk Mitolojisi” kavramı literatürdeki haklı yerini almıştır⁵.

Her kavmin kozmogonisi olduğu gibi eski Türklerin de kendilerine ait kozmogonisi vardır. Kainatın, dünyanın, insanın ve eşyanın yaratılışıyla ilgili olarak farklı Türk yerleşmelerinde büyük ölçüde ortak olan mitleri bulunmaktadır. Günümüze, sözlü anlatım şeklinde gelen bu mitler, yeni dil, yeni din ve yeni kültür çevrelerinin tesirinde kalarak kısmen değişikliğe uğramış olsalar da, güçlü sanatkârların eliyle yine de sağlıklı ve güvenilir bir durumdadırlar.

Türk Yaratılış Miti üzerine yapılan çalışmaların eksikliklerine rağmen en derli toplu olanı W. Radloff⁶ ve V.I. Verbitskiy⁷ çalışmasıdır. Bu çalışmalar da temelde sözlü kültüre dayanmaktadırlar. Ancak, geçmiş ve geleceği arasında sağlam köprüler kurmasını bilen, geleneklerine sıkı sıkıya bağlı Türk insanının, nesilden nesile aktarımlarının ürünleridirler. Türk mitolojisi ve Türk destanları, çeşitli Türk topluluklarının basit alegorik hikayeleri değil, Türk sanatının ortaya çıkışının ilham kaynaklarıdır.

Tarih boyunca, Türk kültürü unsurları arasında dini inançlar, inanmalar, bunlara bağlı uygulamalar, bazı özel şartların ortaya çıkardığı kahramanlar ve bunla-

⁵ Genel olarak Türk kültürü ve mitolojisi için bkz.: V.I. Verbitskiy, *Altayskie İnorodzu*, Moskova 1893; M.F. Köprülü, *Influence du Chamanisme Turco-Mongol sur les Ordres Mystiques Musulmans*, İstanbul 1929; O. Turan, *On İki Hayvanlı Türk Takvimi*, İstanbul 1941; D. Carter, *The Symbol of the Beast The Animal-Style Art of Eurasia*, New York 1957; T.T. Rice, *Ancient Arts of Central Asia*, London 1965; K. Jettmar, *Art of the Steppes*, Methuen-London 1967; M.P. Gryaznov, *Southern Siberia* (Rusça’dan İngilizceye çev. J. Hogarth), Geneva-Paris-Münih 1969; M. Ergin, *Orhun Abideleri*, İstanbul 1970; A. İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm-Materyaller ve Araştırmalar*, Ankara 1972; N. Diyarbakirli, *Hun Sanatı*, İstanbul 1972; O.Ş. Gökyay, *Dedem Korkudun Kitabı*, İstanbul 1973; E. Esin, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş*, İstanbul 1978; E. Esin, *Türk Kosmolojisi (İlk Devir Üzerine Araştırmalar)*, İstanbul 1979; F. Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı- Destanları*, İstanbul 1980; S. Mülayim, *Anadolu Türk Mimarisinde Geometrik Süslemeler*, Ankara 1982; A.Y. Ocak, *Bektaşî Menakıbnamelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*, İstanbul 1983; J.R. Hinnels, *Persian Mythology*, London 1985; A. Daneshwari, *Animal Symbolism in Warqa wa Gulshah*, Oxford 1986; Kaşgarlı Mahmud, *Divan ü Lûgat-it-Türk Tercümesi* (Çev. B. Atalay), C. I-III, Ankara 1985-1986; H. N. Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, Ankara 1987; H. Tanyu, *Türklerde Taşla İlgili İnançlar*, Ankara 1987; B. Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi-Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre*, Ankara 1988; B. Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul 1988; G. Öney, *Anadolu Selçuklu Mimari Süslemesi ve El Sanatları*, Ankara 1988; Y. Çoruhlu, *Erken Devir Türk Sanatının ABC’si*, İstanbul 1988; Y. Çoruhlu, *Türk Mitolojisinin ABC’si*, İstanbul 1988; T. Gülensoy, *Orhun’dan Anadolu’ya Türk Damgaları*, İstanbul 1989; M. Eliade, *İmgeler, Simgeler*, Ankara 1992; W. Radloff, *Sibirya’dan* (Çev. A. Temir), C. I-IV, İstanbul 1994; B. Ögel, *Türk Mitolojisi I-II*, Ankara 1989-1995; Y. Çoruhlu, *Türk Sanatında Hayvan Sembolizmi*, İstanbul 1995; W. Eberhard, *Çin’in Şimal Komşuları- Bir Kaynak Kitabı*, (Çev. N. Uluğtuğ), Ankara 1996; İ. Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul 1999; M. Eliade, *Şamanizm*, İstanbul 1999; D. Kuban, *Divriği Mucizesi*, İstanbul 2000; S. Mülayim, *Değişimin Tanıkları*, İstanbul 2000.

⁶ W. Radloff, *Sibirya’dan* (Çev. A. Temir), C. I-IV, İstanbul 1994.

⁷ V.I. Verbitskiy, *Altayskie İnorodzu*, Moskova 1893.

rın kahramanlıkları kültür hayatımız ve yaşantımız üzerinde etkili olmuştur. Tarihi kaynaklardan, etnografik ve folklorik malzemelerden elde edilen bilgilerin ışığında yapılan değerlendirmelerde, Türklerin, tarihi süreç içerisinde çeşitli inançlara ve inanmalara sahip olarak yaşadığı anlaşılmaktadır. Bu inançlar ve inanmalar, tarihî olarak tespiti yapılabilen Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet gibi bir semavî din olabildiği gibi, onları önceleyen mitsel konumdaki inançlar da olabilmektedir.

Türklerin, Semavî dinlerden önceki inançları haksız ve yersiz olarak “Şamanizm” olarak isimlendirilmiş⁸ ve hatta daha da farklı bir sunuşla zaman zaman “Totemizm” olarak ifade edilmiştir. Oysa bu tanımlamaların Türk kültür hayatına aykırı düştüğü, sadece doğum ve ölümle ilgili inançlarının yüzeysel olarak yapılacak incelemelerinden anlaşılacaktır⁹. Bazı küçük topluluklarda onları çağrıştıran unsurlar ve uygulamalar söz konusu olabilir. Ancak, Türkler bütünüyle ne totemist ne de şamanisttirler. Türklerin Şamanist oldukları hususundaki yayınlarda bize göre bilgi eksikliği, kendisi bir “kam” olan Altay Özerk Cumhuriyeti’nden Nadya Yuguşeva’nın ifadesi ile art niyetlilik vardır¹⁰. Türklerin bir inançtan daha çok bir yaşam biçimi dünya görüşü olarak düşünülmesi gereken “Kamlık”, semavi dinlerin dışındaki, onlardan önceye ait bir inanç olarak da değerlendirilebilir¹¹. Dr. Wilhelm Radloff (1837-1918), Altaylarda Şamanlığı araştırma noktasında kendilerine hiçbir yazılı belgenin yardım etmediğini, halktan da bu konuda detaylı bilgi alamadığını ve hatta Hıristiyan olmuş eski Şamanların dahi kendisine “Eski Tanrımız, kendisini terk ettiğimiz için bize kâfi derecede dargındır; şimdi bir de kendisine ihanet ettiğimizi öğrenirse ne yapar? Fakat, eski dinimiz hakkında konuştuğumuzu duyar diye, Rus Tanrısından daha fazla korkuyoruz. O zaman nasıl bir kurtuluş yolu buluruz?” şeklinde bir cevaptan başka bilgi vermediklerini, bu inanç hakkındaki bilgileri halk arasında söylenegelen efsane, destan, masal, hikaye ve şarkılardan derlediğini belirtmektedir¹².

Türkler, eski inançları gereği bazı canlı veya cansız varlıklara saygı göstermiş olmakla beraber onları hiçbir zaman Tanrı yerine koymamışlardır. Türklerin inanç sisteminin merkezinde “Tengri-Tanrı” bulunmaktadır. O’nun dışında ise, gök ve yerde, semavî dinlerin “melek” kavramı ile büyük ölçüde örtüşen “yardımcı ve koruyucu iyeler” vardır¹³. İslam dinini kabul etmiş olan Türkler, eski inançlarından,

⁸ M.Muhtar Kutlu’nun “İç Asya’nın Türk toplulukları-başta Altaylılar olmak üzere-şamanlarına Kam adını vermektedirler. “Şamanizm” etnologlar, din tarihçileri ve çağdaş toplumdaki şamanî uygulama ve deneyimleri belirten, adlandıran diğer ilgililer tarafından kullanılarak oluşturulmuştur. Sözcük anlam gelişmesine uğrayarak kullanımı giderek yaygınlaşmış ve özgün Sibiryâ kültürleri dışındaki benzer deneyler ve uygulamalar için de kullanılabilir hale gelmiştir.”(“Şamanizmden Modern Zamanların Neo-Şamanizmine”, *Folklor/Edebiyat*, C.:VII, Sayı:27, Ankara,2001, s. 24-25) ifadelerine katılıyoruz.

⁹ Daha geniş bilgi için bkz.: İ. Kafesoğlu, a.e., s.297-316.

¹⁰ Nadya Yuguşeva, “Altaylarda Kamlık (Şamanizm) İnancı ve Anadolu’daki Yansımaları”, Uluslararası Anadolu İnançları Kongresi Bildirileri, Ürgüp (23-28 Ekim 2000), Ankara 2001, s. 919-920.

¹¹ Timur Davletov, “Hakas Türklerinin Geleneksel İnancı Kamlık (Şamanlık) Dünü ve Bugünü”, *Anayurttan Atayurda Türk Dünyası*, Yıl:10, Sayı:22, Ankara, 2002.

¹² W. Radloff, a.e., C.3, s. 2-3.

¹³ Y. Kalafat, *Doğu Anadolu’da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Ankara 1990, s. 9-11.

geleneklerinden ve törenlerinden bazı motifleri yeni dinlerine sokmuşlardır. Türk tarihinin çok eski devirlerinden gelen ölüm, doğum, evlenme vb. adetlerin izlerini, Türklerin yaşadığı her yerde görmek mümkündür¹⁴.

Türklerin tarihi serüvenleri, onların çok zengin kültür hazinelerine sahip olmalarını sağlamıştır. Ancak bu zengin kültür hazinelerinin en eskileri, ya halen toprak altında, ya coğrafi ve iklim şartları, tabii afetler sonucunda yok olmuş, ya da savaş ve istila hareketleri sonrasında yağmacılar tarafından büyük ölçüde ortadan kaldırılmış bulunmaktadır. Ele geçen buluntular tam ve kesin bir kronoloji yapmamıza imkan vermemekle birlikte, karşılaştırmalar yapılarak ve ihtimaller dikkate alınarak gerçeğe yakın sonuçlara ulaşmak mümkündür. Genelde ikonografik çalışmalarda takip edilen usûl de bu olmaktadır.

Günümüzde ikonografik araştırmalar ve çalışmalar oldukça fazla rağbet görmektedir. Konulara derinlemesine nüfuz etmiş olmayanlar dahi bazı mimari eserler, semboller veya motifler üzerine “ikonografik çalışma” (!) adı altında yayınlar yapmaktadırlar. Bu tür çalışmalar zaman zaman daha doğru yapılabilecek değerlendirmeleri engellemektedir. Sadece küçük bir coğrafi bölgeden derlenmiş bir destan veya bir mitten yola çıkarak nesnel bir varlığın ortaya çıkışını izah etmeye çalışmak ve hatta ona ikonografik bir değerlendirme sunmak doğru değildir. Böyle bir çalışma bilimsel ahlak açısından da uygun olmaz. Bu yolla bilerek veya bilmeyerek bir toplum, haksız olarak yüceltilebilir de aşağılanabilir de.

Türk Sanatı Tarihi alanındaki çalışmalara yeni katılan ikonografik araştırmaların bir kısmı hiç şüphesiz oldukça önemlidir. Aynı kültür ortamında ve fakat geniş bir coğrafyada yapılan derlemeler daha sıhhatli sonuçlar vermektedir. Bir motifin, aynı kültür dairesinde yer alan ancak farklı coğrafyalarda yaşayan Türk topluluklarındaki sembolik karşılığı, nüanslar dışında büyük ölçüde benzer olmaktadır. Ancak, bu tür çalışmalarda derleme sadece “Halk Edebiyatı” anlayışı içinde mit, destan, masal, hikaye vb. türde değil, başkalaşım ve değişimlerin de dikkate alındığı etnografik eserler üzerinde de olmalıdır. Bazı üniversitelerin sinema-televizyon bölümlerinde “Halk Kültürü Araştırmaları”, “Türkülerle Yörelerimiz” gibi isimlendirmelerle folklorik çalışmalar yapılmaktadır. Etnografyaya yönelik müzecilik çalışmalarında da köy köy dolaşılıp, çeyiz sandıkları açtırılmakta ve otantik malzeme toplanmaktadır. Toplanan malzemelerin bir kısmı yetersiz müze ortamlarında çürümeye terk edilmektedir.

Türk Sanatındaki motif ve kompozisyonların uygulandıkları bu maddi unsurları değerlendirmek için sistemli bir tasnif gerekmektedir. Bugüne kadar yapılan genel tasniflerde mimari ve küçük el sanatlarda karşılaşılan motif ve kompozisyon-

¹⁴ İlk Türk yerleşim bölgeleri olarak Altaylar, Güney Moğolistan, Kuzeybatı Asya, Aral Gölü çevresi, Tanrı Dağları, Orhun ve Yenisey vadileri düşünülmektedir. Bu ve benzeri araştırmacıların, eski Türk coğrafyası ve kültürü hakkındaki kazı ve araştırmalara dayalı, somut delillerle de desteklenen çalışmaları, kültür tarihçilerine bilgi, sanatkârlara da ilham kaynağı olmaktadır. Türk sanatının doğduğunu kabul ettiğimiz bu çevrelerde halen yüzey araştırması, kazı, sondaj vb. çalışmalar sürdürülmektedir. Bu çalışmaları, Türkiye Cumhuriyeti adına TİKA'nın önderliğinde çeşitli üniversitelerden seçilmiş bilim heyetleri sürdürmektedir.

lar; yazı, bitkisel, geometrik ve figürlü süsleme gibi ana başlıklar altında ele alınarak değerlendirilmiştir.

Süsleme sanatlarının bitkisel, figüratif ve geometrik motif ve kompozisyonlarından hangisinin ilk olduğunu düşünmek herhalde çok önemli olmasa gerektir. Hepsi eş zamanlı olarak kullanılmış olabilir. Çünkü ilk sanatkarların ilham kaynağı büyük bir ihtimalle yaşadığı coğrafya, yani tabiatın kendisidir. Bu unsurların gözlemlendiği yer de insanın üzerinde yaşadığı coğrafyadır. Bu coğrafya, yaşanan yer-yüzü olduğu kadar, gece-gündüz korku, saygı ve hayretle gözlenen, mitsel olarak evvelce yaşanıldığına inanılan ve bir cam fanus gibi üzerini örten gökyüzüdür.

Hemen hemen bütün eski kültürlerde gök, Tanrı katıdır. Şimdilerde de aynı düşünceyi sürdüren pek çok kültür bulunmaktadır. Türk kültüründe de Gök oldukça önemli ve kutsaldır. Gök sadece bir Tanrı katı olarak algılanmamakta bazen bizzat Tanrı gibi telakki edilmektedir. Altaylar, Uygurlar ve Yakutların yaratılış mitlerinde oldukça geniş yer tutan Gök, Türk Mitolojisinin vazgeçilmez temasıdır. Her ne kadar bu mitlere Manihaizm, Budizm, Lamaizm gibi dinlerin yanı sıra Hristiyanlık ve Musevilik gibi bazı tek Tanrılı dinlerden türlü tesirler girmiş olsa da büyük ölçüde özelliklerini korumuş görünmektedirler. W. Radloff'un derlediği bazı dualarda da bunları görmek mümkündür:

*‘Ey yükseklerde yaşayan
Gökler Hamı Kan Abıyaş,
Yerden otlar,
Ağaçlardan Yapraklar çıkarttın,
Butta etler, Başta saçlar büyüttün,
Ey varlıkları yaratan,
Onlara sen Gök oldun,
Ey Altmış kudretli han,
Babamı yükseklere aldınız,
Ey sen yüksek Ülgön Bay!
O annemi yükseklere aldı,
Tanrım, sen hayvan ver!
Tanrım, sen ekmek ver!
Eve bir başkan ver!
Varlıkları sen yarattın,
Onlara sen Gök oldun!
Babam vasıtasıyla sana yalvarıyorum;
Ey baba, bana yardım et!
Evde başıma,
Kırda hayvanlarıma!
Senin önünde eğiliyorum,*

Varlıkları sen yarattın,
*Varlıkların Gök hükümdarı!*¹⁵

Temelde dünyanın ve insanın yaratılışını yani “Mikro-Kosmos” ve güneş, ay gibi unsurlarıyla uzayı yani “Makro-Kosmos”u konu alan Kam duaları ve bu mitlerdeki edebi motifler görsel sanatlarda da kendine yer bulmaktadır.

*‘Üç merdivenle çıkılan Han,
 Üç sürülü Bay Ülgön,
 Karşıdaki mavi yamaç,
 Gözüken mavi gök,
 Akıp giden mavi bulut,
 Erişilmez mavi gök,
 Erişilmez ak gök,
 Bir yıllık genişlikte sulak yer,
 Üç kat yüksek Ülgön Ata,
 Ay baltasının yüzü ondan sakınır,
 Kendisi at tırnağı kullanır,
 Bütün halkı sen yarattın, Ülgön,
 Bizi seslenerek kuşattın,
 Bütün hayvanları sen verdin Ülgön,
 Bizi felakete bırakma!
 Kötülüğe karşı bize kuvvet ver!
 Bize Körmös’ü gösterme’
 Bizi onun eline verme!
 Yıldız dolu semayı,
 Bin, bin defa çeviren,
 Günahlarıma göre hükmetme.’*¹⁶

V.I.Verbitskiy’in derlediği Altay Yaratılış mitinde¹⁷ verilen dünyanın ve insanın yaratılışı ile ilgili sahneler –özellikle dünyanın altına ve yanlarına konulan balık motifi- mimari eserlere ve el sanatlarına konulu anlatım şeklinde motif olarak girmiştir.

*‘Dünya bîr deniz idi, ne gök vardı, ne bir yer,
 Uçsuz, bucaksız, sonsuz, sular içreydi her yer!
 Tanrı Ülgen uçuyor, yoktu bir yer konacak,
 Uçuyor, arıyordu, katı bir yer, bir bucak.*

¹⁵ W.Radloff, a.e., C. 3, s. 9-10.

¹⁶ W.Radloff, a.e., C. 3, s. 63.

¹⁷ B. Ögel, a.e., s. 432-436.

Kutsal bir ilham ile, nasılsa gönlü doldu,
Gayıptan gelen bu ün, ona bir çare buldu-
Göklerden gelen bir ses, Ülgen'e buyruk verdi :
Tut önündeki şeyi, hemen yakala!" Dedi.
Ülgen bu emre uydu, uzattı ellerini,
İçinden tekrarladı, Semânın sözlerini.
Denizden çıkan bir taş, fırladı çıktı yüze,
Hemence taşı tuttu, bindi taşın üstüne!
Artık Ülgen memnundu, rahatı bulmuş idi,
Üzerinde duracak bir yeri olmuş idi.
Göklerin emri ile, bulunca Ülgen durak,
Artık vakit gelmişti, gökleri yaratacak!
Ülgen hep düşünmüştü, ta göklere bakarak:
Bir dünya istiyorum, bir soyla yaratayım!
Bu dünya nasıl olsun, ne boyla yaratayım!
Bunun çaresi nedir, ne yolla yaratayım!
Bir Ak-Ana (Ak-Ene) var idi, yaşardı su içinde,
Ulgen'e şöyle dedi, göründü su yüzünden
Yaratmak istiyorsan, sen de bir şeyler Ülgen,
Yaratıcı olarak, şu kutsal sözü öğren!
De ki hep, "Yaptım oldu!" Başka bir şey söyleme !
Hele yaratır iken, "Yaptım olmadı!" Deme!
Ak-Ana bunu dedi, sonra kayboluverdi,
Denize dalıp gitti, bilinmez noluverdi.
Ülgen'in kulağından bu buyruk hiç çıkmadı,
İnsana bu öğüdü iletmekten bıkmadı :
Dinleyin , ey insanlar! "Var'ı yok demeyiniz !
Varlığa yok deyip de, yok olup gitmeyiniz!
Ülgen yere bakarak: "—Yaratılsın yer!" Demiş.
Bu istek üzerine, denizden yer türemiş.
Ülgen göğe bakarak : "— yaratılsın Gök!" Demiş.
Bu buyruk üzerine, üstünü gök bezemiş!
Tanrı Ülgen durmamış, ayrıca vermiş salık,
Bu dünyanın yanına, yaratılmış üç balık.
Bu büyük balıkların, üstüne dünya konmuş,
Balıklar çok büyükmüş, dünyaya destek olmuş.
Dünyanın yanlarına, iki de balık konmuş,
Dünya gezer olmamış, bir yerde kalıp donmuş.

Bir başka balık ise, yere gerilmiş imiş,
 Kapkaranlık kuzeye, başı çevrilmiş imiş.
 Ortadaki balığın başı tam kuzeydeymiş,
 Tufan hemen başlamış, yönü az değişseymiş.
 Onun başı her zaman, tanı yönle durmalıymış,
 Bu yön hiç değişmeden, kuzeyde olmalıymış.
 Onun başı az düşse, tufanlar başlar imiş,
 Tufanla taşan sular, dünyayı kaplar imiş.
 Başı zincirler ile, bu yüzden bağlanmıştı,
 Başın oynamaması, bu yolla sağlanmıştı.
 Zincirler bağlanmışmış, ortadaki direğe,
 Balık nolur, ne olmaz, kıvıldamasın diye!
 Tanrı balık işini, verdi Mandı-Şire'ye
 Mandı-Şire düzeltti, başı dönse nereye.
 Günlerden bir gün yine, yer suya gömülmüştü,
 Çünkü balığın başı aşağıya düşmüştü.
 Dünya yaratılınca, Tanrı rahatı seçti,
 Oturmak için yine, Altın-Dağ'ına geçti.
 Çok büyük bir dağ idi, Altın-Dağ dedikleri,
 Ayla Güneşe değer, gökteydi delikleri.
 Bulunurdu Altın-Dağ, gökle yer arasında,
 Ülgen de otururdu, bu dağın ta başında!
 Dağın etekleriyse, dünyaya değmez idi,
 Bir adam boyu kadar, durur da düşmez idi.
 Dünya yaratılışı, altı günde olmuştu,
 Yedinci günde ise, Bay-Ülgen uyumuştü.
 Bir gün yattıktan sonra, Bay Ülgen kalktı yine,
 Etrafına bakındı, neler yarattım diye.
 Bizimkinden başkaydı, kendine eş dünyası,
 Onun eğildi yalnız, Ay ve Güneş dünyası,
 Dokuz ayrı dünya da, fazla yaratılmıştı,
 Birer cehennem ile, bir de yer katılmıştı.
 Dünyaların büyüğü, Han-Kurbustan-Tengere,
 Bu dünyalar içinde, yok o dünyadan üzre!
 Ülgen bu dünyasına, verdi yardımcı bir Han,
 Bu Han'ın adı idi, Mangızın-Matmas-Burkan.
 Tanrılar barınağı, Han-Kurbustan-Tengere,
 Cehennemi'nin adı, Mangız-Toçiri-Tamu,

Altın-Telegey ise, onun, yerin ise namı
Cehennemi yaparken, Tanrı hiç boş durmamış,
Matrnan-Kara adıyla, bir de mühür atamış.
Doksan dokuz dünyanın, ortancalar ortası,
Adı Ezre-Kurbustan, Tengere, Gök dünyası.
Bu dünya müdürünün kendisi de idi Han,
Belgein-Keratlu, Türün-Musıkay Burkan.
Kurulduğu yer ise, Altın-Şarka adlı yer,
Cehennemine herkes, Tüpken-Kara-Tamu der.
Biri bu Cehennemdi, idare eder baştan,
Bu da kutsal ruhlardan, bir Matman-Karakçı Han,
Dünyamıza gelince, dünyalar düzeninde,
En küçük olanıdır, insan yaşar içinde.
İnsan'ın Dünyasına derler Kara-Tengere,
İdare eder onu, kutsal büyük May-Tere.
Dünya cehennemine, toptan Kara-Teş derler,
Kerey-Han adlı biri, onu idare eder.
Sanma ki bizim dünya, dünyalar içre tektir,
Otuz üç katlı gökle, dünya çok çok yüksektir.

*

Yine günlerden bir gün, Tanrı Ülgen denize,
Bakarak duruyordu, şaşırıldı birden bire,
Bir toprak parçacığı, sulara yüzüyordu,
Toprağın üzerinde, birde kil duruyordu.
Toprak üstündeki şey, dedi, nedir acaba,
İnsan oğlu bu olsun, insana olsun baba,
Görünmeğe başladı, insan gibi bir şekil,
Birden insan olmuştu, toprak üstündeki kil.
İnsanda toplanmıştı, her çeşitten yeterlik,
Bu ilk insanın ise, adı olmuştu Erlik.;
İnsan yaratan Tanrı, ortaldan kayboldu,
Erlik de yola çıktı, arayıp onu buldu.
Tanrı'nın gönlü temiz, yücelerden yüceydi,
Bir küçük kardeşim ol! Diye, Erlik'e dedi.
Erlik Tanrı Ülgen'in kardeşi olmuş idi,
Fakat nedense kalbi, hırs ile dolmuş idi,
Erlik yaratılınca, gezip, tozup, eğlendi,
Aradan günler geçti, birden durup söylendi:

Ben niçin olmayayım, Tanrı'dan daha yüksek,
 Tanrı neden dolayı, göklerde olsun bir tek!
 Ben nicin olmayayım, hem kuvvetli, hem yüce,
 Bu bir kabahat mıdır, ben doğduysam yenice!
 Daha ileri gidip, gözleri hırsla doldu,
 Tanrı'yı kıskanarak, ezeli düşman oldu.
 Güçlü Tanrı'ya baktı, kutsal gücü kıskandı,
 Söylenmeğe başladı, kendi nefesine kandı:
 Ah! keşke ben de böyle, insan yaratabilsem!
 Dünya sahibi olsam, dünya yaratabilsem!"
 Tanrı baktı ki. Erlik, pek bir işe yaramaz,
 Erlik'in varlığıyla bu dünya da yaşamaz.
 Yarattı Mandı-Şire, adlı bir kahramanı,
 Dedi, Erlik yerine korusun bu insanı.
*Mandı-Şire'den başka , kemikleri kamıştan,
 Yedi kişi yarattı, etleri de topraktan,
 Nefesiyle üfledi, tuttu kulaklarına,
 Yedi insanın hemen, can geldi ruhlarına
 Tuttu burunlarına, bir dabacık üfledi,
 Akıl verdi, insana, ruha akıl ekledi.*
 Kutsal er Mandı-Şire, insanı koruyacak,
 Onu yaşatacaktı, düşmanları koğarak.
 Ama insanoğluna biri lazımdı ancak,
 Onun idaresini, bir düzene koyacak,
 Bunun için de Tanrı, May-Tere'ye verdi can,
 Dedi insanoğlu'nun başına oluver Han!"

Altaylarda derlenen bir başka Türk Yaratılış miti, W. Radloff'unkidir¹⁸. Verbitskiy'inkine bir çok bakımdan benzemekle beraber daha uzun olan bu mitte de Makro-Kosmos ve Mikro-Kosmos konu edilmiştir. Bu mitte hiç şüphesiz Türk sanatkârlara ilham kaynağı olmuş "hayat ağacı, hayat suyu" gibi pek çok edebi motif bulunmaktadır.

Yakut Türklerinin yaratılış ve türeyişle ilgili olup destan ve mit karışımı olan "Er-Sogotoh"u kültür hayatımız açısından oldukça önemlidir. Belli bir coğrafyada yaşayan bir Türk topluluğuna ait gibi görünen ve konunun kahramanı olarak metinde yer alan "Er-Sogotoh" etrafındaki serüven hemen bütün Türk Dünyasını etkilemiştir. Bunun belgelerini, geçmişten günümüze farklı coğrafyalarda yaşayan

¹⁸ W. Radlof tarafından derlenen bu mitin Türkiye Türkçesine aktarılmış tam metni için bak.: B. Ögel, a.e., s. 451-465.

Türklerin ortaya koyduğu maddi ve manevi kültür ürünlerinde görmek mümkündür. “Er-Sogotoh” ta geçen edebi motifler Türk Sanatının bir çok koluna ilham kaynağı olmuş görünmektedir. “Er-Sogotoh”un A. Th. Von Middendorf¹⁹, N. Gorohov²⁰, ve O. Böhtlingk²¹ tarafından yapılmış derlemeleri bulunmaktadır.

Ortaasya ve Sibiry'a da seyahat yapan araştırmacılarından biri olan A. Th. Von Middendorf²² tarafından derlenen Er-Sogotoh yarı mit yarı destan konumundadır. Bu metinde geçmişten günümüze Türk sanatkarlarına ilham konusu olmuş pek çok ifade bulunmaktadır. Aşağıdaki metinde yer alan ifade ve kavramlar, sanatkarlar eliyle gerek mimari eserlerde ve gerekse küçük el sanatlarında görsel hale dönüştürülmüşlerdir.

İnsan'ın atasının, adı Er-Sogotoh'du,
Çok, çok zahmetler çekmiş, dertleri de pek çoktu.
Ereydeh-Buruydahçı lakabını vermişler,
Yalnız yaşadığından, ona böyle demişler,
Bir oba ortasında, büyük bir evi varmış,
Bu evin dört yanını, gümüş köşeyle sarmış.
Bu ev elli kapılı, kırk pencereliymiş,
Evin çatısı ise, tam otuz kirişliymiş.
Evden içeri girip, giden doğu yönüne,
Ağaç Hakan'a rastlar, gelirmiş tam önüne.
Büyük bir çayır vardı, bu yerin ortasında,
Çok eski bir esinti, eserdi hep başında.
Ağaç Hakan büyüktü, her şeyin anasıydı,
Varlık ona bağlıydı, gökle yer binasıydı.
Kökleri kaplar idi, Yeraltı dünyasını,
Zirvesi deler idi, güğün dokuz katını,
Tam yedi ayak idi, ağacın yaprakları,
Ondan daha büyüktü, sarkan kozalakları,
Ağacın tam kökünde, görülürdü bir kaynak,
Hayat suyu bu idi, akar giderdi ap ak.
Ak ve kara inekler, ihtiyar olmuşlardı,
Bu sudan içenlerse, yeni can bulmuşlardı.
Ağaçta uçan kuşlar yorgun bitap olurdu,
Gelip bu sudan içen, yeni kuvvet bulurdu.
Bu kutsal ağacında, bir sahibi var idi,

¹⁹ A.Th.von Middendorf, **Reisen in den äusersten Norden und Osten Sibiriens**, I-IV, St.Petersburg, 1851-1875.

²⁰ N. Gorohov, **Jurjung-Uolan, IVSORGO**, Irkutsk, XV, 5-6, 1885.

²¹ O. Böhtlingk, **Über die Jakutischen Sprache**, II, Leipzig.

²² B. Ögel, a.e., s. 98.

Bir dişi Tanrı idi, saçları da kar idi,
 Kendisi ihtiyardı, göğsü de ap alaca,
 Görenler sanır idi, bir keklik gibi, kırca.
 Memeleri büyüktü, aşağıya sarkardı,
 Uzaktan bakan kimse, iki tulum sanardı,
 Aslındaysa bu ağaç, normal boyda, küçüktü,
 Ana-Tanrı gelince, ona göre büyürdü.
 Büyürken sesler çıkar, gürültüyle esnerdi,
 Bu sesler yavaş yavaş, gittikçe genişlerdi.
 Er Sogotoh adlı er, "Yalnız yasayan adam"
 Yakut Türklerinceydi, bu da bir nevi Âdem,
 Düşünmüş, demiş beni kimler doğurdu diye!
 Bana bu canı verip, meydana koydu diye!
 Gitmiş sormuş ağaca benim anam kim diye
 Elbet bir atam vardır, benim babam kim diye!
Ağaç da dile gelip, soyunu sayıp dökmüş,
Er Sogotoh hislenip, saygıyla dizin çökmüş,!
Gök Tanrısı Er-Toyon, onun babası imiş!
Karısı Kübey-Hatun, onun anası imiş!
 Aslında insanoğlu, göklerde doğmuş imiş,
 Bütün kutsallıklarla, vücudu dolmuş imiş
 Ama bir gün gelmiş ki, demiş anne, babası,
 Haydi buradan in git, topla tarağı tası!
 Annesi ona derken, haydi git sen iline,
Bir tulum hayat suyu. sıkıştırmış eline!
Demiş ki, sen bu suyu, sol koluna al geçdir!
Sana bu hayat verir, belki bir günü gelir!
 Aradan zaman geçmiş, bu insan bir er olmuş!
 Harp meydanlarındaysa, savaşlar eder olmuş!
 Nasıl olmuşsa biri, kalbini okla delmiş,
 Vermiş son nefesini, hayatı sona ermiş.
 Hayat suyundan Tanrı, bir kabarcık sıçratmış,
 Bu küçücük damlacık, kalbe konup ıslatmış.
 İnsan hemen dirilip, güçlenmiş hayat dolmuş,
 Dokuz defa daha çok, güçlü kuvvetli olmuş!

Rus araştırmacı İ. A. Hudyakov'un²³ derlediği Yakut Türklerinin mitlerine ilişkin aşağıdaki metinde²⁴, Türk Edebiyatında yazılı veya sözlü ve Türk Sanatında

²³ İ.A. Hudyakov, *Verhoyanskiy Sbornik, ZVSORGO*, I, 3, İrkutsk, 1890.

ise mimari eserler veya el sanatlarında görsel olarak “Hayat ağacı”, “Hayat suyu”, “dokuz kollu şamdan” ve “dünyanın sekiz köşeli oluşu” gibi motiflerin varlığı oldukça önemlidir.

*"Dünyamız Yakutlarca, sekiz köşeli imiş,
Yerin ortası ise, sarı göbekli imiş,
Dünyanın göbeğinde bir de ağaç var imiş,
Bu ağaç büyük imiş, göklere çıkar imiş.
Bu ağacın her yanı, Tanrıdan hep süslüymüş,
Kabukları, kütüğü, tıpkı som gümüşlüymüş.
Ağacın gövdesinden, bir usare akarmış,
Bu kutsal suyun rengi, altın gibi parlarmış.
Ağacın budakları, ta göklere uzanmış,
Gören sanırmış sanki, dokuz kollu şamdanmış!
Yaprakları büyükmüş, dallarından sarkarmış,
Yaprakların her biri, at derisi kadarmış,
Ağacın tepesinden bir usare çıkarmış,
Köpük, köpük kaynayıp, san renkte akarmış!
Bu ağacın yanına, hiç kimse gidemezmiş,
Bundan içenler ise, açlık hissedemezmiş!
Bu sudan içebilen, artık mes'ut olurmuş,,
Her şeye erişirmiş, Tanrıdan kut bulurmuş!
İlk insanın atası, burda yaratılınca,
Hayatı elde edip, tadını da alınca,
Hemen ağacı görmüş koşup altına gitmiş,
Kanıp Bu sudan içmiş, hayatı elde etmiş.
Bu ağacın zirvesi, ta göklere erermiş,
Göklerin üç katına, ulaşıp da delermiş!..."*

Yukarıdaki metinde geçen motiflerin sanatkar algılamaları doğrultusunda özellikle mimari eserlerimizde Erzurum, Hatuniye Medresesi, Yakutiye Medresesi, Kayseri Döner Kümbet'te olduğu gibi “iki yanında ejder veya arslanların koruduğu hayat suyundan çıkan hayat ağacı kabartmaları” olarak işlendiklerini görmek mümkündür. Yine aynı şekilde bazı tekke ve tarikatlarda sembolik anlamlar yüklenmiş halde “dokuz kollu veya kırk kollu şamdanlar” mevcuttur.

Yakut Türkleri arasında N. Gorohov tarafından derlenen²⁵ Er-Sogotoh destanında geçen felek çarkı, gök ve yer hakkındaki anlatımlar Türk süsleme sanatlarında oldukça önemli motifler olarak karşımıza çıkmış ve hatta komşu kültürleri de etkilemiştir.

²⁴ B. Ögel, bu metnin de Yakut Türkleri'nin Er-Sogotoh destanının bir parçası olduğu kanaatindedir. Biz de bu kanaate katılıyoruz (a.e., s. 99-100).

²⁵ B. Ögel, a.e., s. 100-103.

"Dipsiz, geniş, sonsuzdur, kara yerin en altı,
 Hareketsizce duran, simsiyah bir karaltı.
 Dokuz Felek çığırsı, göklerin üst katıdır,
 Göklerin en üstünde, dönüp duran çatıdır.
 Gök katları dizilir, feleklerin altında,
 Pek çok âlemler vardır, göğün yedi katında.
 Bir göbek yeri vardır, göklerin ortasında,
 Tanrı Cennet kurmuştur, katların arasında.
 Yeryüzü, Orta-Dünya, göklerin altındaydı,
 Bir de göbeği vardı, yerin ortasındaydı.
 Dünyada göğe çıkan demir bir ağaç vardı,
 O kadar büyüktü ki, yerle göğü bağlardı,
 Göklerin göbeğinde, gam, keder eksik idi,
 Burda ne güneş batar, ne de ay eksik idi,
 Bu göbekte kış yoktu, süresiz yaz olurdu,
 Bir guguk kuşu vardı, herkese saz olurdu.
 İlk insanın atası, yaratılmıştı burda,
 Adı "Ak-Oğlan" idi, göz açmış idi orda,
 Gözünü açar açmaz, etrafına bakınmış,
 Ben nerdeyim diyerek, uyanarak kalkınmış,
 Bir ova uzanmış, Uzak Doğu yönüne,
 Çok yüksek bir dağ ise, çıkmış onun önüne,
 Bu dağın üzerinde, büyük bir ağaç varmış,
 Ağacın usaresi, hem parlak hem kokarmış,
 Bu ağacın kabuğu, nemi hiç kurumazmış,
 Suyu gümüş gibiymiş, yaprağı da solmazmış,
 Süslü, süslü bardaklar, dallarından sarkarmış,
 Bunu görenler sanki, bir tomurcuk sanarmış,
 Bu ağacın zirvesi, Yedi Göğü delermiş
 Gökler üstüne çıkıp, ta Tanrıya gidermiş,
 Ürüng-Ayığ-Toyon ki, yaratan Tanrı idi,
 İnsanlara can veren, yaşatan Tanrı idi,
 Bu Tanrı sahibiydi, göklerin üst katının,
 Ağaca at bağlardı, kazığıydı atının,
 Bu ağacın kökleri, yer dibine gidermiş,
 Tanrının meskenine, dikilmiş bir dîrekmiş.
 Ak-Oğlan güneyle, ne var diyerek bakmış,
 Bir Süt-Denizi görmüş, rengi de süttten akmış,
 Denizın kenarında, beyaz çamurlar varmış,
 Sanki süt ekşimış de, köpüklenip kabarmış.
 Kuzey taraflarıysa, karanlık orman sarmış,
 Yaprakları titreşip, hayvan gibi oynarmış,
 Bir dağ yükseliyormuş, ormanın arkasında,
 Beyaz bir şapka gibi, aklık varmış başında,

*Bir zirve ki benzetmiş, ak tavşan derisine,
Rüzgârı durdururmuş, koymazmış gerisine.
Batı yönleri ise, çok güzel fundalıkmış,
Çayırliklarla süslü, güzel bir ovalıkmiş,
Büyük çamlıklar varmış, bu ovanın ardında,
Yaygın tepeler varmış, çamlığın arkasında.
İnsanın tek atası, gözünü ilk açınca,
Güneşin aydınlığı, her tarafa saçınca,
Bu ilk insan Ak-Oğlan, ta içten hislenmişmiş,
Ağaca yanaşarak, şöylece seslenmişmiş :
— Ey benim saygı değer, güzel yüce Tanrıçem,
Bana hayatı veren, ey benim büyük annem!
Yarlığım, neyim varsa, hep seninle dolmuştur,
Dünyadaki varlıklar, hepsi senden doğmuştur!
Ama öyle yalnızım, o kadar yalnız bilsen,
Bari bana benzeyen, bir de eş kadın versen!
Dolaşırım dünyada, işsiz, güçsüz, başıboş,
Benim gücüme göre, bir eş ver et, beni hoş,
Ben de insanoğlunu, tanımak istiyorum,
Ben de insancasına, yaşamak istiyorum!
Sana sığınıyorum, kutunu esirgeme,
Ümit ver bana anne, beni yalnız besleme!
Başkaca Tanrım yoktur, ben seni görüyorum!
Kalbim saygıyla dolu, dizimi çöküyorum!
Bu sözler üzerine, yapraklar yeşillenmiş,
Bir su ile kaplanıp, üzerleri nemlenmiş,
Yapraklar ağlar gibi, sulanmış, taşa gelmiş,
Bir nur gibi akarak, oğlanı aşa gelmiş!
Sıcak bir rüzgâr esmiş, kalpleri serinletmiş,
Ağaçtan gelen bir ses, her tarafı inletmiş! ,
Ağacın tam kökünden, bir yarık yarılınca,
Bu yarıktan ağaca, bir delik açılınca!
Bir kadın çıkıvermiş, ağacın deliğinden,
Ağacın kökündeymiş, aşağısı belinden,
Kadının güir saçları uçuşup yanıyormuş,
Fırlayan memesinden, sütlerse kaynıyormuş.
Oğlan yaklaşmış ona, süt emmiş memesinden,
Artık bir kere doymuş, vazgeçmiş yemesinden,
Sütü emen Ak-Oğlan, ilk defa doymuş imiş,
Vücudunun her yeri, kuvvetle dolmuş imiş,
Bundan başka annesi, ona demiş kutlu ol,
Saadetle dolup taş, hayatta hep mutlu ol!
Ak-Oğlan'a, Ayrıca su, ateş, demir vermiş,
Sonra da kaybolarak, tekrar yerine girmiş!*

Yukarıda aldığımız bazı mit ve destanlardan da anlaşılacağı üzere evrenin, dünyanın, insanın ve eşyanın yaratılışını konu alan “Mitler”; “Ergenekon”, “Oğuz Kağan”, “Bozkurt”, “Alp Ertunga”, “Manas”, “Türeyiş”, “Göç” gibi büyük destanlar; Türklük açısından oldukça önemli olan “Dede Korkut” taki edebî metinlerdeki motifler; Türklüğün en önemli yazılı tarihleri olan Bilge Kağan, Kül Tegin, ve Tonyukuk adına dikilmiş bengü taşlar gibi maddi kültür varlıklarındaki edebi metinlerin yanı sıra yer alan resimler ve damgalar hiç şüphesiz Türk Sanatının en önemli kaynaklarıdır.

Sanatın bütün kollarında faaliyet gösteren sanatkârlar, geçmişin bu zengin kültüründen çıkarımlar yaparak milletlerin tarihi hafızalarını canlı tutmaktadırlar.